

О. В. Питюр

*Київський університет імені Бориса Грінченка***ДИАЛОГ БОГОРОДИЦІ ТА ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ КООРДИНАТ
БАРОКОВОЇ УНІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVIII століття**

Розглянуто художній образ Богородиці у контексті чуттєвого досвіду людини. Сприйняття іконічного образу Богородиці відбувається через систему фізичних відчуттів та молитовних практик, що актуалізує різні концепти Богородиці, які синтезують західну і східну моделі культури. Визначено місце «розуму» і «серця», що виступають системами координат тексту, створеного василіянами – представниками унійної літератури на території України XVIII століття.

Ключові слова: Богородиця, образ, розум, серце, молитва, бароко.

Рассмотрен художественный образ Богородицы в контексте чувственного опыта человека. Понимание иконического образа Богородицы осуществляется через систему физических ощущений и молитвенных практик, которые актуализируют разные концепты Богородицы и синтезируют западную и восточную модели культуры. Определено место «разума» и «сердца», которые выступают системами координат текста, написанного василіянами – представителями униатской литературы на территории Украины XVIII века.

Ключевые слова: Богородица, образ, разум, сердце, молитва, бароко.

In the paper the literary image of Virgin Mary was studied within the context of sensual experience of a man. Perception of the iconic image of the Mother of God is through the system of bodily sensations and prayerful practices enabling various concepts of the Virgin Mary and uniting Eastern and Western cultural models. The concepts of Mind and Heart are defined as a framework, created by Basilian monks – representatives of uniate literature in Ukraine in the 18th century.

Key words: Virgin Mary, image, mind, heart, prayer, baroque.

Унійна барокова література XVIII ст. втворює виразний мультикультурний простір, який знайшов своє втілення у літературі отців-василіян. «Літературна творчість отців-василіян розвивається в єдиному комплексі з іншими видами культуротворчої діяльності, втіленими у нових архітектурних спорудах, творах іконопису, церковного прикладного мистецтва [3, с. 39], що актуалізує проблему сприйняття образу Богородиці у контексті спільної помісницької церкви латинського та візантійського обрядів.

Об'єктом нашої уваги є засоби здійснення діалогу Богородиці у збірці чудес «Гора Почаївська», яка була видрукувана у Почаївській друкарні 1793 року.

Мета статті: дослідити засоби створення діалогу у бароковому тексті за допомогою чуттєвого пізнання християнського символу (через матеріальний предмет – книгу, здійснення молитовної практики та поклоніння зоровому образу – іконі). У цьому аспекті постає проблемним таке завдання: що первинне для спасіння людини у стражданні: дух чи діло, що треба порятувати першим: розум чи серце?

Теоретичну основу статті складають наукові розвідки В. В. Бичкова [1], який узагальнив вчення отців церкви щодо структури та естетики образу, його функції у візантійській філософській думці, дослідив комунікативну природу літературного та живописного образів. Наголосимо на дослідженнях Д. Степовика [8] із художнього мистецтва, що визначають функціонування образу в системі координат малярського мистецтва, а саме канонів іконічного зображення образу. Огляд по-

чуттєвої сфери та її ролі у світовідчутті людини здійснив Ф. Прокопович, присвятивши огляду цієї проблеми розділ власної книги [7].

У своїй діяльності отці-василіяни, об'єднані спільною ідеєю унії, творили своєрідний синтез «національної традиції з елементами латинської сакральної культури» [6, с. 39]. Використання символічного іконічного образу Богородиці, створеного за зразками візантійської естетики, позиціонує католицький кордоцентризм, виняткову роль серця, розуму та ума, без яких візуальний образ залишився б мовчазним. Фарби та чудесне осяяння чудотворної ікони виступають каталізатором збудження чуттєвої душі через систему молитовних дій, страждань, почуттєвих поживань. Концепція земного і небесного, дуалістичного існування людини у мистецькому просторі барокової літератури актуалізує звернення уваги на почуттєву сферу людини, яка викликає особливе зацікавлення у мислителів доби. «Відповідно до уявлень про подвійне буття людини в культурі бароко відбувається розмежування життєвих цінностей на елементарні, натуральні, породжені потребами тіла («земний хліб») і вищі цінності, що задовольняють високі духовні прагнення й бажання» [4, с. 19–20]. Ця теза А. Макарова віддзеркалює дуалістичну природу людини, яка особливо відобразилася у збірці оповідей про чудеса Богородиці «Гора Почаївська» [2]. У таких умовах унійна паломницька література, яка оповідала про чудеса зцілення під час здійснення обряду поклоніння чудотворній іконі на Почаївській горі, покликана була зцілити дух і тіло віруючого засобами слова, що залишилося єдиною незмінною істиною того часу. Ця думка є актуальною у названому контексті ще й тому, що період XVII–XVIII ст. позначений катаклізмами. Це і напади іновірців, які грабували села та монастирі, чума, моровиця, що винищувала цілі села. Єдиною надією у таких умовах виступала релігія, віра, що могла зцілити і порятувати. Хоча Почаївська друкарня «стала засобом поширення західного обряду через духовну і богослужбову літературу» [6, с. 19], культ Богородиці як спасіння душі і тіла, заспокоєння розуму, серця і бентежного ума у світовідчутті бароко відіграв свою позитивну роль.

Іконічний образ Богородиці, який активно використовується у збірці чудес отцями-василіянами, був створений у візантійській традиційній манері, а отже, у системі художнього мистецтва виконує низку покладених на нього функцій, як підкреслює Дмитро Степовик. Комунікативний акт Богородиці з неписьменними віруючими відбувається через іконічний образ, систему тілесних та розумових почувань, про що не раз зазначає автор-компілятор свідчень паломників, які здійснили похід-подяку на Почаївську гору за здійснене Богородицею чудесне благословення і лікування. У цьому аспекті Дмитро Степовик не раз наголошує на психологічному навантаженні образу, зображеного на іконі, особливо у контексті нестабільної суспільно-політичної ситуації, у якій перебували межові землі Волині того часу. Через набіги татар, моровицю, невиліковні хвороби, які вражали тіло і дух, люди зверталися до Богородиці. Так почуття людини перебували у центрі уваги, адже «почуття – це збудження чуттєвої душі, яке викликане уявою про добро і зло» [7, с. 286]. Чуттєве пізнання світу є дієвим лише на початкових етапах пізнання божественного світу, бо самі мають тимчасовий характер, лише коли вони «зачіпають» серце і розум, їх вплив має благодатну дію на усю людину. У цьому аспекті варто наголосити на категорії розуму та ума, про які неодноразово йдеться у тексті збірки.

Ікона Богородиці, яка описується через свідчення очевидців чудес в унійному тексті, має візантійське походження, зокрема «Почаївська (ікона) – ікона візантійського малювання 1198 року; в Україну подарована в 1597 році грецьким митрополитом Неофітом» [8, с. 69]. Ікона, зорієнтована на візантійський канон, містила в собі містичне як «неподібну подібність» – такий собі деформований, переломлений через призму світ [8, с. 87]. Така позиція змушує звернути увагу на ще один

аспект здійснення комунікації через вплив розуму, ума на серце, на чому неодноразово наголошується у збірці. У такому контексті зв'язком між зовнішнім та внутрішнім виступає молитва, яка «є активною концентрацією ума словом, є діалогічною формою концентрації, коли посередником між людиною і вищою силою є сила слова» [5, с. 81]. Так, основною категорією, за допомогою якої відбувається діалог Богородиці із бароковою людиною, є слово. Через зорове сприйняття образу Богородиці, молитовну практику зовнішньої або внутрішньої молитви віруючого здійснюється спілкування із Богородицею.

У системі барокових координат наголосимо на ролі фантазії, містичних видінь, вражень, особливо на категорії чудесного, яке не залишає байдужим жодного з учасників комунікативного акту. Опозиція духовного і тілесного була в основі барокового світовідчуття.

Релігійний паломницький текст має ознаки психологізму, сприяє самозаглибленню людини через посередництво зовнішньої та внутрішньої молитов. З огляду на це не можемо обминути увагою роль серця, ума й розуму у здійсненні такого спілкування. «Поєднання людського вогню із вогнем божественним відбувається у серці при молитовній потенції ума. Молитва ума в серці пробуджує латентну духовну активність серця» [5, с. 88]. Ум виступає наставником, допомагає здійснити правильний вибір. Наприклад, під час хвороби (зламана нога), «вз іймз т'ажкомз сл'чан притекохз о'мбмз кз с'ейже Ч'дотворн'ей М'їри милосердіа...» [2, с. 172]. Поняття розумної молитви, яку позиціонує грецька латинська традиція, має в своїй основі афонське ісихастичне вчення, яке закликала до безмовної розумної дії. Відбувалося встановлення взаємозв'язку із Богом через посередництво Богородиці за допомогою молитви серця і розуму. Таку молитву розумом і серцем бачимо у таких варіантах художнього тексту: «Пан'є Св'їцевека бл'ка о'трочате с'єг'о соол'єзн'юци с'єрдцемз, т'ак'в нач'ат'з глагол'ти с'з слез'амн...» [2, с. 13] або «ж'ї с'єрдца т'єплыа проли'ваюць слезы...» [2, с. 17], «с'єрдцемз припадаю кз т'єб'є М'їри Б'їжіа» [2, с. 17]. Прикладом безсловесної молитви, яка позиціонується василіанами, є молитва розумом, наприклад: «вспоман'єз с'єб'є ў М'їри Б'їжіей, вз Ік'он'є Поч'ев'кой Ч'дотворн'ой, с'їже ч'дєєа ў кни'жници печ'атаной пр'єжде проч'итовалз... воздох'єлз тогд'а вс'єс'єрдн'ю кз н'єй, не т'ак'в о'с'єт'ї, їакоже о'мбмз в'їщ'ал...» [2, с. 156]. Часто людина через хворобу не могла вимовити слова – у такому випадку про здійснення зовнішньої молитви не йшлося. Прикладом може бути зцілення Аданасія Назаревича: «На іє в'їщ'ан'їє нед'єл'юць, кот'орый їки м'єрт'євз леж'ашє , њ дос'єл'є нич'єс'єже прогл'ати мож'ашє, в'єз'їп'л' прогл'а: в'єр'ч'юєєа в'єф'єлз с'єрдцемз...» [2, с. 162].

Не менш важливу роль у здійсненні діалогу із Богородицею відігравала зорова пам'ять, яка допомагала у години лихоліття чи хвороби пригадати чудотворний образ на горі Почаївській, наприклад: «ж'ї хот'є николіже пр'єжде вз Поч'єв'к'єб'є, о'б'їчє в'єгд'а с'єго вз о'ф'їт'є њ п'ам'ати њзб'єр'аж'ашє...» [2, с. 157]. Після такої медитації і самозаглиблення віруючий отримував зцілення від Пресвятої.

Отже, поряд із молитвою внутрішньою і зовнішньою, умною та розумною, не менш важливими чуттєвими органами у сприйнятті благодаті Пречистої виступають серце та ум, а наочним підтвердженням очищення і зцілення виступають сльози. Бачимо ознаки справжньої молитви та встановлення тісного взаємозв'язку із Божественним, про що зазначав А. Полозов, наголошуючи, що «ознаками внутрішньої молитви є постійність молитви, сердечне замилювання, сльози та внутрішня сердечна теплота» [5, с. 91]. Про наочне вираження чуттєвого стану, в якому перебуває душа, що здійснює спілкування з Богородицею, неодноразово свідчить вода, про що згадується у тексті, зокрема під час зцілення помираючої дитини, якій «розв'єр'єши о'с'єт'ї, воды ў стоп'ї м'їл'в в'їїш'а, до т'р'єт'їаг'в д'нє ўзд'рав'є»

[2, с. 164]. Прохання віруючого про спасіння перед Іконою Богородиці (вдома), наприклад: «паде ѹко крестообразно пред Ікѡною Мѣри Кѣїа Почаевскѣа... њ съ плачѣмъ возопикши...» [2, с. 168], або «Ѫѡ сѣрца теплыа проливающє слѣзы...» [2, с. 17].

Почуття у системі навколишньої дійсності барокової людини мали першорядну роль. Це стверджується отцями церкви у тезі про панування зору (бачення) над іншими видами почуттів. Увага до зору тут посідає особливе місце, адже відсутність або погіршення якості цього відчуття не тільки позбавляло можливості споглядати зовнішній світ, а й утруднювало внутрішню концентрацію розуму. Так на допомогу людині приходив сон, марення, фантазія, наприклад: «Иъ въ сѣмъ ѹмѣ , њ видѣніе въ снѣ њмъ...» [2, с. 78]. Цікавим також видається свідчення пана Данила Малахавського, який мав сонний недуг і в ньому довго спав. «Къ тѡмъ снѣ възмиѣса, ѡки быти мнѣ на Горѣ Почаевской предъ Образомъ Пресѣла Дѣвы Мѣри , њ ѡ рѣкѣ тѣмошнагѡ Інокѡ пичи вѡдѣ з стѡпки Кѣородичны» [2, с. 90]. Часто до людей у тяжкому фізичному стані у видіннях являлися іноки у василіянській одежі, виступаючи посередниками у здійсненні спілкування з Богородицею. Вони вказували на істинний шлях, давали напитися води, просили молитися Богородиці або просити її заступництва через чудотворний образ, відкрити серце і розум. Так додатково актуалізується психологічний аспект образу Богородиці через здатність до фантазії, появи образу у душі паломника, а «фантастикон є межею ума і почуттів... і ум, працюючи, опрацьовує образи, здійснюючи таким чином діалог, формуючи аналогії і силогізми» [1, с. 167].

Отже, образ Богородиці у контексті унійної барокової літератури здійснює поліфонічний діалог із людиною через естетичний вплив на її зір (споглядання ікони), що міцно закарбовується у пам'яті і знаходить відгук у її розумі, умі та серці. Посередником у такому діалозі виступає зовнішня (словесна) та внутрішня (умна) молитви. Остання є більш дієвою, оскільки йде від розуму і серця, тому має більшу силу.

Бібліографічні посилання

1. *Бычков В. В.* Образ как категория византийской эстетики / В. В. Бычков // Византийский временник. – Т. 34. – 1973. – С. 151–168.
2. Гора Почаевская. – Почаїв : Друкарня Успенського монастиря, 1793. – 99 арк. – 40 с.
3. *Ісиченко І.* Історія української літератури: епоха Бароко (XVII–XVIII ст.) : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / І. Ісиченко. – Львів : Святогорець, 2011. – 568 с.
4. *Макаров А.* Світло українського бароко / А. Макаров. – К. : Мистецтво, 1994. – 228 с.
5. *Позов А.* Логос-медитация древней церкви / А. Позов. – Воронеж : Изд-во НПО «Модек», 1996. – 184 с.
6. Почаївська Свято-Успенська Лавра – найбільша святиня історичної Волині : зб. матеріалів богослов. наук.-практ. конф., присвяч. 450-річчю принесення на Волинь Почаївської чудотворної ікони Божої Матері та 350-річчю прославлення нетлінних мощей преподобного Іова Почаївського. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 124 с.
7. *Прокопович Ф.* Філософські твори : в 3 т. / Ф. Прокопович. – Т. 1. Про риторичне мистецтво... Різні сентенції. – К. : Наукова думка, 1979. – 511 с.
8. *Степовик Дм.* Історія української ікони X–XX століть / Дм. Степовик. – К. : Либідь, 1996. – 440 с.

Надійшла до редколегії 08.02.2013 р.

Т. Е. Пичугина

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***ФАЛУНСКАЯ ЛЕГЕНДА В РОМАНТИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

Розглядаються особливості романтичної інтерпретації легенди про Фалун в оповіданні І. П. Гебеля «Несподівана зустріч» та новелі Е. Т. А. Гофмана «Фалунські рудники».

Ключові слова: Г. Г. Шуберт, І. П. Гебель, Е. Т. А. Гофман, легенда про Фалун, інтертекстуальність, романтизм.

Рассматриваются особенности романтической интерпретации легенды о Фалуне в рассказе И. П. Гебеля «Неожиданное свидание» и новелле Э. Т. А. Гофмана «Фалунские рудники».

Ключевые слова: Г. Г. Шуберт, И. П. Гебель, Э. Т. А. Гофман, легенда о Фалуне, интертекстуальность, романтизм.

The romantic interpretation of the legend about Falun in J. P. Hebel's short story «An unexpected meeting» and the one by E. T. A. Hoffmann «The Mines of Falun» is under consideration.

Key words: G. H. Schubert, J. P. Hebel, E. T. A. Hoffmann, the legend about Falun, intertextuality, romanticism.

В 1719 году в одной из шахт шведского города Фалун было обнаружено 49 лет пролежавшее под землей, однако абсолютно не тронутое разложением тело рудокопа Матиаса Израэльссона. По легенде, шахтера смогла опознать только его бывшая невеста, к тому времени – уже глубокая старуха. Бренные останки Матиаса еще 30 лет выставляли в музее, однако стеклянный ящик не мог защитить тело от разложения так, как это удалось природе, и Матиас был предан земле на кладбище Стора Коппарберг.

Об этом курьезном случае рассказал в своих лекциях «Рассуждения о ночной стороне естествознания» (1808) врач и натуралист Г. Г. Шуберт, довольно поэтически описав именно момент «встречи» жениха и невесты: «И вот, когда люди обступили только что поднятое на поверхность тело, разглядывая незнакомые черты юноши, к ним, опираясь на костыли, подошла седая старушка. Плача, опустилась она на колени перед возлюбленным покойником, бывшим когда-то ее женихом, и благословила минуту, подарившую ей на пороге смерти еще одно свидание с любимым; и все с удивлением смотрели на воссоединение этой странной пары – жениха, сохранившего в смерти и глубокой могиле юношеские черты, и невесту, сохранившую в дряхлом и увядшем теле верность юношеской любви...» [4, с. 13].

Опубликованная в 1809 г. в журнале «Ясон» под названием «Задание поэта» (*Dichteraufgabe*), эта история вызвала огромный интерес писателей-романтиков. «Романтиков и их эпигонов, – пишет Т. Айхер, – привлекла метафизическая сторона этого события. Оно всегда служило примером бессилия человека перед прозорливостью природы и бога. Бренность становится в этом контексте категорией вне сферы измеряемых законов природы. Однако уже вскоре после первой волны литературных реакций на «задание поэта» наметился поворот от изображения непостижимости природных процессов к изображению непостижимости человеческой души, позднее – психики» [5, с. 8].

Среди множества литературных обработок фалунской легенды следует выделить короткий рассказ И. П. Гебеля «Неожиданное свидание» (*Unverhofftes*